

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

**Inventarisatie Nederlandse COVID-19
Onderzoeken:
Preventie en Zorg & Brede Maatschappelijke
vraagstukken**

Rapportage nr. 15: update mentaal welbevinden

Colofon

© RIVM 2022

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

Publicatiedatum: 1 juli 2022

Maartje Harbers (auteur), RIVM
Else Zantinge (auteur), RIVM
Carola Schrijvers (projectleiding), RIVM

Met medewerking van:
Lisette Plantinga-Muis, RIVM
Johan Polder, RIVM
Dieuwke Schokker, RIVM
Marie Claire de Vries, RIVM

Contact:
Carola Schrijvers
RIVM Centrum Gezondheid en Maatschappij
carola.schrijvers@rivm.nl

Dit is een uitgave van:
**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**
Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
Nederland
www.rivm.nl

Inhoudsopgave

Kernboodschappen mentaal welbevinden tijdens de coronacrisis – 4

- 1 Inleiding – 5**
  - 2 Methodologie – 6**
  - 3 Mentaal welbevinden van de algemene bevolking – 7**
  - 4 Mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen – 11**
  - 5 Mentaal welbevinden van ouderen – 14**
- Referenties – 17**

Kernboodschappen mentaal welbevinden tijdens de coronacrisis

- **Tijdens de coronacrisis fluctueerde het mentaal welbevinden van de algemene bevolking**
Tijdens de coronacrisis nam het mentaal welbevinden van de algemene bevolking af toen de coronamaatregelen strenger werden. Bij het versoepelen van de coronamaatregelen nam het mentaal welbevinden weer toe.
- **In 2021 daalde het mentaal welbevinden van de algemene bevolking meer dan in 2020**
Het mentaal welbevinden van de algemene bevolking was in 2020 nauwelijks anders dan in 2019 (vóór corona). In 2021 ging het mentaal welbevinden wel achteruit ten opzichte van de jaren daarvoor.
- **Het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen daalde tijdens de coronacrisis**
Vergeleken met 2019 is het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen tijdens de coronacrisis achteruit gegaan, zowel in 2020 als in 2021. Ook waren er fluctuaties, net zoals bij de algemene bevolking. Tijdens de coronacrisis ging het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen harder en eerder achteruit dan bij andere leeftijdsgroepen.
- **Het mentaal welbevinden van zelfstandig wonende ouderen bleef vrij stabiel, maar eenzaamheid fluctueerde wel tijdens de coronacrisis**
Het mentaal welbevinden van zelfstandig wonende ouderen is tussen april 2020 en maart 2022 vrij stabiel gebleven. Eenzaamheid onder ouderen daalde echter wel bij versoepeling van de coronamaatregelen en nam weer toe bij aanscherping van de maatregelen.

1 Inleiding

Tijdens de coronacrisis is het leven van veel mensen in Nederland behoorlijk veranderd. De coronacrisis en de coronamaatregelen hadden grote gevolgen voor het dagelijks leven: school, werk, sociale relaties en vrije tijd. Ook waren er gevolgen voor de (mentale) gezondheid van Nederlanders. Over deze gevolgen is onderzoek uitgezet binnen de programma's COVID-19 van ZonMw en het RIVM. Op verzoek van het ministerie van VWS heeft het RIVM de resultaten van deze Nederlandse onderzoeken gebundeld. Een overzicht van alle vorige 14 rapportages die in dit kader zijn verschenen, staat hier: [Onderzoek preventie & zorg en brede maatschappelijke vraagstukken | RIVM](#)

De huidige 15de rapportage bevat een overzicht van de effecten van de coronacrisis en coronamaatregelen op het mentaal welbevinden van Nederlanders. De volgende vragen staan hierbij centraal:

- Wat is er bekend over de effecten van de coronacrisis en coronamaatregelen op het mentaal welbevinden van mensen in Nederland?
- Hoe ontwikkelde het mentaal welbevinden zich onder de algemene bevolking gedurende de verschillende fases van de coronacrisis?
- Welke patronen in het mentaal welbevinden zien we bij jongeren en ouderen?

2 Methodologie

Deze 15^e rapportage is gebaseerd op de doorlopende ZonMw-inventarisatie van relevante Nederlandse COVID-19 onderzoeken binnen het ZonMw programma COVID-19 en het gelijknamige RIVM programma. Het betreft publicaties die verschenen zijn vanaf begin maart 2020, de start van de eerste golf van de corona-epidemie in Nederland. Alle publicaties die vóór 9 mei 2022 door ZonMw waren geïdentificeerd, zijn meegenomen in deze rapportage, aangevuld met enkele andere Nederlandse onderzoeken.

Voor dit rapport en eerdere rapporten zijn resultaten van studies meegenomen die gaan over het *mentaal welbevinden*. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) onderscheidt vier dimensies van welbevinden die ook in een aantal studies gebruikt zijn, namelijk (1) tevredenheid met het leven, (2) ervaren gezondheid, (3) psychisch welbevinden en (4) eenzaamheid (De Klerk et al., 2020). We zien in de studies diverse uitkomstmaten terug, zoals psychische gezondheid gemeten volgens de MHI-5¹, psychische klachten (o.a. stress, angst, slapeloosheid) en het zich zorgen maken. Hierdoor is het lastig de resultaten van studies onderling met elkaar te vergelijken.

De resultaten van de verschillende studies zijn aan de *tijdlijn van de maatregelen voor de bestrijding van COVID-19* gekoppeld. Zie voor de uitgebreide tijdlijn: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/tijdlijn-maatregelen-covid>.

Deze tijdlijn comprimeerden we tot zeven fases in de bestrijding van COVID-19:

- 1) 1^e lock-down: maart-april 2020;
- 2) versoepeling maatregelen: mei-juli 2020;
- 3) steeds verdergaande aanscherping maatregelen: augustus-half december 2020;
- 4) 2^e lock-down: half december 2020 – april 2021;
- 5) versoepeling maatregelen: mei 2021 – oktober 2021;
- 6) aanscherping maatregelen en 3^e lockdown: november 2021 – half januari 2022;
- 7) versoepeling maatregelen: half januari 2022 – heden.

Op basis van de in deze rapportage beschreven onderzoeken laten we zien hoe een uitkomstmaat als mentaal welbevinden zich over de tijd (op verschillende momenten in de coronacrisis) ontwikkelt, door de resultaten van meerdere studies zo goed mogelijk met elkaar te vergelijken. Doordat de studies beschrijvend van aard zijn, kunnen we het oorzakelijke effect van de coronacrisis en coronamaatregelen op het mentaal welbevinden niet kwantificeren.

Voor studies met meerdere meetmomenten van dezelfde uitkomstmaten (veelal uitgevoerd in de algemene bevolking), kunnen we conclusies trekken over veranderingen in de tijd. Hierbij houden we er rekening mee dat de dataverzameling veelal zelfgerapporteerde gegevens betreft, die mogelijk iets kunnen afwijken van de werkelijke situatie.

¹ De MHI-5 (Mental Health Inventory) is een internationale standaard voor een specifieke meting van de psychische gezondheid. Het bevat vijf vragen over neerslachtig-/somberheid, zenuwachtigheid, in de put zitten, rust en kalmte, en gelukkig zijn.

3 Mentaal welbevinden van de algemene bevolking

In dit hoofdstuk vatten we de resultaten samen van studies die op meerdere momenten in de tijd het mentaal welbevinden van de algemene bevolking hebben gemeten. Details over de resultaten per studie zijn te vinden in tabel 1 in de bijlage.

Bij het interpreteren van veranderingen in welbevinden over de tijd houden we er rekening mee dat, naast de invloed van coronamaatregelen, seizoenseffecten mogelijk ook een rol spelen. Daarnaast brengt de focus op de algemene bevolking in dit hoofdstuk met zich mee dat mogelijke afwijkende trends en ontwikkelingen in specifieke groepen in eerste instantie onbenoemd blijven. In hoofdstuk 4 en 5 gaan we uitgebreid in op het mentaal welbevinden van jongeren en ouderen.

Geen verslechtering mentaal welbevinden algemene bevolking in 2020 ten opzichte van 2019

Een beperkt aantal studies vergeleek het mentaal welbevinden van de algemene bevolking vóór corona met het mentaal welbevinden gedurende de coronacrisis. Deze studies vonden nauwelijks tot geen veranderingen tussen 2020 en 2019 in onder meer gevoelens van angst en depressie (Van der Velden et al., 2020; Van der Velden et al., 2021a; Van der Velden et al., 2021b), tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid en psychische welbevinden (De Klerk et al., 2020; Plaisier et al., 2020), en psychische gezondheid (MHI-5) (CBS, 2021b; CBS, 2022b).

Cijfers van het CBS laten een ander (en wisselend) beeld zien: voor een aantal maten voor mentaal welbevinden (tevredenheid met het leven, zich gelukkig voelen) was er wel sprake van een verslechtering in 2020 ten opzichte van 2019 (CBS, 2022g; CBS, 2022f; CBS, 2022a). De ervaren gezondheid was juist beter in 2020 dan in 2019 (CBS, 2022d).

Wel verslechtering mentaal welbevinden in 2021 ten opzichte van eerdere jaren

Begin 2021 begon de psychische gezondheid (gemeten met MHI-5) af te nemen en gedurende het jaar 2021 bleef deze op een lager niveau vergeleken met de jaren 2017-2020 (CBS, 2022c). In 2021 was het percentage psychisch ongezonde mensen (15%) hoger dan in 2019 (12%) en 2020 (12%). De afname in psychische gezondheid is zichtbaar in alle leeftijdsgroepen, maar vooral onder 16-20 jarigen en 20-30 jarigen (CBS, 2022b) (zie ook hoofdstuk 4). Ook het percentage mensen dat tevreden is met het leven en het percentage dat zich gelukkig voelt, waren in 2021 lager dan in 2019, terwijl het percentage met een (zeer) goed ervaren gezondheid hoger was (CBS, 2022f; CBS, 2022a; CBS, 2022d).

Mentaal welbevinden steeg bij versoepeling maatregelen na 1^e lockdown en daalde bij aanscherping maatregelen richting 2^e lockdown

Uit een aantal Nederlandse studies met meerdere meetmomenten komt een duidelijk patroon naar voren in de ontwikkeling van mentaal welbevinden over de tijd (op basis van tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid en psychisch welbevinden). Na de 1^e lockdown was er sprake van een verbetering van het mentaal welbevinden tijdens de periode van versoepeling van de maatregelen. Vervolgens volgde weer een

verslechtering van mentaal welbevinden in de periode dat de maatregelen weer werden aangescherpt (Du Long & Verhoeven, 2020; Du Long & Verhoeven, 2021a; Engbersen et al., 2021b; Lifelines Corona Research, 2022; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022; Van Lindert et al., 2020; Van Lindert et al., 2021; Sociaal Planbureau Groningen, 2021). Tijdens de 2^e lockdown ging het mentaal welbevinden verder achteruit (Du Long & Verhoeven, 2021a; Engbersen et al., 2021b; Lifelines Corona Research, 2022; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Ook was er tijdens de 2^e lockdown een lichte toename van het aantal voorschriften voor antidepressiva (2,5% meer voorschriften) (Bolt et al., 2021). Uit kwalitatief onderzoek van het RIVM blijkt dat tijdens de 2^e lockdown de veerkracht en de mentale gezondheid van mensen steeds meer onder druk kwamen te staan. Dit kwam onder andere voort uit het gebrek aan perspectief dat mensen ervoeren, het continu moeten aanpassen van hun gedrag en dat mensen steeds meer last hadden van de coronamaatregelen (RIVM, 2020).

Na periode van verbetering weer verslechtering mentaal welbevinden in aanloop naar en tijdens 3^e lockdown

De periode van versoepelingen vanaf mei 2021 viel samen met verbeteringen in het mentaal welbevinden, terwijl het mentaal welbevinden wederom daalde bij het strenger worden van de coronamaatregelen en tijdens de 3^e lockdown (Du Long & Verhoeven, 2021b; Engbersen et al., 2021; Lifelines Corona Research, 2022; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Zo werd in een onderzoek onder Brabanders begin november 2021 een toename gezien van gevoelens van bezorgdheid, machteloosheid, frustratie en spanning/stress (Du Long & Verhoeven, 2021b). Ook volgens Lifelines verslechterde de mentale gezondheid half december 2021 (Lifelines Corona Research, 2022). Volgens het gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en daalden tijdens de 3^e lockdown het rapportcijfer voor het eigen leven en het percentage psychisch gezonde mensen (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022).

Opnieuw herstel mentaal welbevinden na 3^e lockdown

Na de 3^e lockdown stegen het percentage psychisch gezonde mensen en het rapportcijfer voor het eigen leven weer (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Ook volgens Lifelines werd in februari 2022, kort na de 3^e lockdown, voor sommige maten (zoals rapportcijfer kwaliteit van leven) een herstel ingezet, terwijl voor een aantal andere maten de percentages nagenoeg gelijk bleven of ongunstiger waren dan in december 2021 (met name piekeren) (Lifelines Corona Research, 2022).

Aantal huisartsconsulten voor psychische klachten bleef wel gelijk

Ondanks het feit dat het (zelfgerapporteerde) mentaal welbevinden meebewoog met versoepelingen dan wel aanscherpingen van de coronamaatregelen, bleef het aantal huisartsconsulten voor angstklachten, depressieve klachten en slaapproblemen gedurende 2019, 2020, 2021 en de eerste maanden van 2022 op een vergelijkbaar niveau (Bosmans et al., 2022a).

Eenzaamheid algemene bevolking nam in 2020 toe ten opzichte van 2019

Vier studies vergeleken eenzaamheid vóór corona met eenzaamheid gedurende de coronacrisis (Lodder et al., 2020; De Klerk et al., 2020; Van der Velden et al., 2021a; De Klerk et al., 2021). Hoewel de resultaten van deze studies niet eenduidig zijn, wijzen ze wel op een toename van eenzaamheid in 2020 vergeleken met 2019. Verschillen in resultaten van de studies komen waarschijnlijk door verschillen in de vraagstelling en de manier van meten (De Klerk et al., 2021).

Uit de studie van de Klerk et al. bleek ook dat de mate waarin men tevreden is met zijn/haar sociale contacten in 2020 iets lager was dan in voorgaande jaren 2015-2019. Ook zagen mensen in 2020 minder vaak vrienden (van buiten hun buurt) vergeleken met in 2019. Minstens één keer per week vrienden zien kwam in 2020 minder vaak voor en hooguit één keer per jaar vrienden zien juist vaker (De Klerk et al., 2021).

Eenzaamheid nam toe bij strengere coronamaatregelen

Het gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en biedt inzicht in het verloop van eenzaamheid en de kwaliteit van sociale contacten vanaf april 2020 tot heden. Gedurende periodes waarin de coronamaatregelen strenger waren, rapporteerden mensen meer eenzaamheid, en misten ze het meer om hun vrienden en familie in het echt te zien. Gedurende periodes dat de maatregelen minder streng waren, namen deze percentages weer af (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Dit beeld wordt bevestigd door onderzoek in Brabant, Gelderland en Noord-Nederland (Du Long & Verhoeven, 2020; Du Long & Verhoeven, 2021a; Du Long & Verhoeven, 2021b; Van Lindert et al., 2021; Lifelines Corona Research, 2022; Barends et al., 2021).

Een uitzondering hierop vormt een onderzoek van I&O Research. Hieruit bleek dat het percentage Nederlanders dat zich door de crisis eenzamer voelde dan vóór de crisis, wel toenam in de periode van versoepelingen in mei en juni 2020 ten opzichte van april 2020. In november 2020 (aanscherping van de maatregelen) was het percentage dat zich eenzaam voelde nog verder toegenomen (Kanne & Driessen, 2020).

Meerderheid algemene bevolking maakte zich tamelijk of veel zorgen over het coronavirus

Een specifiek aspect van mentaal welbevinden is het zich zorgen maken over het coronavirus. Den Ridder et al. vonden dat 62% van de Nederlanders zich in april 2020 (tamelijk of veel) zorgen maakte over het coronavirus (Den Ridder et al., 2020). De zorgen gingen toen vooral over gezondheid (van kwetsbare groepen) en economie (recessie en werkloosheid). In juli 2020 (geen % bekend) gingen de zorgen nog steeds vooral over gezondheid en economie, aangevuld met (nieuwe) zorgen over een 2^e golf en over gebrekkige naleving van de coronamaatregelen door anderen. In oktober 2020 maakte 56% van de Nederlanders zich zorgen en gingen die ook weer over economie en gezondheid. Bij de laatstgenoemde meting ging het iets vaker over zorgen om zelf besmet te raken.

Mensen vinden coronavirus vooral bedreigend voor familie

Hieraan gerelateerd is de dreiging die mensen ervaren van het coronavirus, voor hen zelf dan wel voor hun familie of vrienden. Ook dit aspect van mentaal welbevinden liet in eerste instantie het bekende patroon over de tijd zien. Het aandeel mensen dat het virus (heel) bedreigend vond, nam af

in de periode van versoepeling van de maatregelen na de eerste lockdown en nam daarna weer toe toen het aantal besmettingen toenam en de maatregelen werden aangescherpt (Engbersen et al., 2020; Van Lindert et al., 2020). In maart 2021 tijdens de tweede lockdown was het percentage dat het coronavirus (heel) bedreigend vond in het onderzoek van Engbersen et al. echter weer afgenomen om in september 2021 nog verder af te nemen. Dit hing volgens de onderzoekers waarschijnlijk samen met de start van de vaccinatiecampagne en de berichten over de positieve effecten van vaccinatie. Mensen vonden het coronavirus relatief het vaakst (heel) bedreigend voor familie (61% in april, 44% in juli, 54% in november 2020, 47% in maart 2021, 33% in september 2021) (Engbersen et al., 2021b).

Coronacrisis had ook positieve gevolgen voor de mentale gezondheid

De coronacrisis heeft niet alleen negatieve gevolgen voor de mentale gezondheid. In een studie van onder andere het Trimbos-instituut in juni 2020 vond 80% van de respondenten dat zijn of haar mentale gezondheid hetzelfde was als voor de coronacrisis, 6% vond deze minder goed en 15% beter. 58% zei positieve gevolgen te ervaren van de coronacrisis ('positief welbevinden') zoals meer sociale verbondenheid en rust (Gijzen et al., 2020). In het gedragsonderzoek van het RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en ervoer in juni 2022 49% van de deelnemers in meer of mindere mate dat het leven meer waarde heeft gekregen en 39% voelde zich in meer of mindere mate in staat om meer te doen met zijn/haar leven. Ondanks dat een groot deel van de mensen het tijdens lockdowns miste om hun familie en vrienden in het echt te zien, ging dit voor een aanzienlijk deel niet ten koste van hun relatie met vrienden en familie. Integendeel, in maart 2022 vond 40% van de deelnemers dat de maatregelen een (zeer) positieve invloed hadden gehad op hun relatie met hun familie. 37% vond dat van hun relatie met vrienden. Het minst positief waren de deelnemers over de invloed van de maatregelen op hun leven in het algemeen. 21% was daar (zeer) positief over (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). De toename in sociale verbondenheid is in lijn met de bevinding tijdens de SARS-uitbraak in 2003 die er op wijst dat mensen meer steun van familie en vrienden ervaren tijdens een pandemie. Ook thuiswerken werd genoemd als positief gevolg van de crisis. Dit komt mogelijk doordat respondenten meer autonomie ervoeren, minder reistijd hadden, efficiënter hun werk konden doen en meer tijd hadden voor familie en geliefden (Gijzen et al., 2020).

4 Mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen

In dit hoofdstuk vatten we de resultaten samen van studies die het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen hebben onderzocht. Details zijn te vinden in tabel 2 in de bijlage.

Mentaal welbevinden jongeren en jongvolwassenen in 2020 lager dan in 2019

Vergeleken met het jaar vóór de coronacrisis (2019), is het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen in 2020 achteruit gegaan. Zo is bij 16-24-jarigen de tevredenheid met het leven in het najaar van 2020 gedaald ten opzichte van vóór de crisis (De Klerk et al., 2020). Een studie onder middelbare scholieren wijst op minder geluksgevoelens tijdens de 1e lockdown (van den Broek et al., 2022). Ook volgens cijfers van het CBS voelden jongvolwassenen van 18-25 jaar zich in 2020 minder gelukkig en minder tevreden met het leven dan in 2019 (CBS, 2022a).

Ook psychische klachten namen in 2020 toe. In het begin van de crisis meldden 8-18-jarigen meer angstklachten en slaapproblemen dan vóór corona (Luijten et al., 2020). Ook rapporteerden ouders in 2020 meer mentale problemen, angst en depressieve symptomen bij hun 8-18-jarige kinderen (Fischer et al., 2021). Daarnaast meldde het CBS in 2020 meer sombere gevoelens en stressgevoelens bij 16-24-jarigen, vergeleken met vóór de crisis (CBS, 2021a).

Het percentage jongvolwassenen van 18-34 jaar dat zich eenzaam voelt was in het najaar van 2020 hoger dan vóór de crisis (Sociaal Planbureau Groningen, 2021). Ook het aandeel eenzame 16-24-jarigen was in het najaar van 2020 gestegen ten opzichte van vóór de crisis (De Klerk et al., 2020). Ook jongvolwassenen van 18-24 jaar rapporteerden in het begin van de crisis in 2020 een duidelijke stijging in eenzaamheid ten opzichte van vóór de crisis (Kanne & Driessen, 2020). Het CBS bevestigde deze toename in eenzaamheid bij 16-24-jarigen tussen 2019 en 2020 (CBS, 2021a).

Enkele studies uit 2020 laten geen verandering in mentaal welbevinden zien vergeleken met de periode vóór corona. Daarbij gaat het om eenzaamheid bij kinderen die de overstap naar de middelbare school maakten (Zwier et al., 2021) en eenzaamheid bij middelbare scholieren (van den Broek et al., 2022), angstsymptomen en slaapproblemen bij jongvolwassenen (Van der Velden et al., 2021b) en depressieve klachten bij 8-18-jarigen (Luijten et al., 2020). Ook de algehele psychische gezondheid van jongeren en jongvolwassenen van 12-25 jaar (op basis van de MHI-5) is in 2020 niet achteruit gegaan ten opzichte van 2019 (CBS, 2022e).

Mentaal welbevinden jongeren ging in 2021 verder achteruit

Het percentage jongvolwassenen (18-25) dat zich psychisch ongezond voelde (op basis van de MHI-5) was tijdens de 2^e lockdown (begin 2021) veel hoger dan in 2019 en 2020 (CBS-StatLine, 2022; CBS, 2022e). Ook bij jongeren van 12-18 jaar nam het aandeel dat zich psychisch ongezond voelde in 2021 toe ten opzichte van 2019 en 2020, maar minder sterk dan bij jongvolwassenen van 18-25 jaar.

In 2021 voelden jongeren zich vaker neerslachtig en somber, in de put, ongelukkig of onrustig, dan in 2019. Gevoelens van zenuwachtigheid veranderden niet (CBS, 2022e). Uit een landelijke huisartsregistratie blijkt dat 15-24-jarigen van begin 2021 tot begin 2022 10-37% meer consulten vanwege suicide(pogingen) hadden dan in dezelfde periode in 2019, en ongeveer 24% meer consulten vanwege depressieve klachten (Bosmans et al., 2022b). Het aantal consulten voor angstklachten, slaapproblemen, en geheugen -en concentratieproblemen bleef gelijk. Ook zagen we vanaf 2021 een stijging in het voorschrijven van antidepressiva aan 15-24- jarigen (Bolt et al., 2021).

Negatieve effecten coronacrisis op mentaal welbevinden het grootst onder jongeren

Hoewel jongeren het coronavirus als minder bedreigend voor hun eigen gezondheid hebben ervaren dan volwassenen en ouderen, blijkt uit diverse studies dat vooral het mentaal welbevinden van jongeren heeft geleden onder de lockdown en coronamaatregelen als gevolg van de coronacrisis. Dit blijkt uit diverse (grootschalige) studies op basis van verschillende uitkomstmaten, zoals psychische gezondheid in het algemeen, gestrest, angstig, eenzaam, somberheid, slaapproblemen (Rusinovic et al., 2020; Engbersen & Wentink, 2020; Snel et al., 2021; RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022; De Klerk et al., 2021; CBS, 2021a; CBS, 2021c; Lifelines Corona Research, 2022). Daarbij was het algehele beeld bij jongvolwassenen van 18-25 jaar ongunstiger dan bij jongeren onder de 18 jaar (CBS, 2022e).

Uit verschillende studies blijkt bovendien dat het verschil in mentaal welbevinden tussen jongeren en ouderen is toegenomen tussen 2019 en 2020 (De Klerk et al., 2021; CBS, 2021a) en tussen 2020 en begin 2021 (CBS, 2021c; CBS, 2022a; CBS, 2022f; Bosmans et al., 2022b; Bosmans et al., 2022a). Daarbij gaat het zowel om het verschil in psychische ongezondheid als om gevoelens van geluk en tevredenheid met het leven in het algemeen en om huisartsconsulten voor psychische klachten.

Mentaal welbevinden jongeren laagst tijdens lockdowns, beter bij versoepelingen

Tijdens de verschillende fases van de coronacrisis waren er schommelingen in het mentaal welbevinden van jongeren en jongvolwassenen. Uit het landelijke gedragsonderzoek van RIVM, GGD GHOR Nederland en de 25 GGD'en bleek dat de psychische gezondheid (gemeten met de MHI-5) gedurende de hele coronaperiode bij jongeren van 16-24 jaar meer schommelde dan bij oudere leeftijdsgroepen (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Hierbij kunnen de relatief lage aantallen jongeren in de steekproef van het gedragsonderzoek meespelen. De meest gunstige periode was tijdens de versoepelingen in de zomer van 2020, maar daarna daalde de psychische gezondheid van jongeren, met als dieptepunt de 2^e lockdown (winter 2021). Daarna nam de psychische gezondheid weer toe (in een periode van versoepelingen), maar daalde deze weer tijdens de 3^e lockdown in de winter van 2021/22. Uit CBS-onderzoek tot half 2021 blijkt ook dat de psychische gezondheid van jongeren (12-18) en jongvolwassenen (18-24) meebewoog met de verschillende fases van de crisis, met als dieptepunt de 2^e lockdown in de winter van 2020/2021 (CBS, 2021b; CBS, 2021c; CBS, 2022d).

Ook in de Coronabarometer in Noord-Nederland zien we dat psychische klachten bij jongvolwassenen (18-30 jaar) toenamen tijdens de lockdowns

en afnamen tijdens periodes van versoepelingen, met de 2^e lockdown als dieptepunt (Lifelines Corona Research, 2022).

Ook eenzaamheid onder jongeren schommelt gedurende de coronacrisis

Uit het landelijke gedragsonderzoek blijkt dat eenzaamheid onder jongeren van 16-24 jaar het minst voorkwam tijdens drie periodes van versoepelingen: in de zomer van 2020, in het najaar van 2021 en in het voorjaar van 2022 (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022). Tijdens de lockdowns kwamen eenzaamheidsgevoelens het meest voor, met als dieptepunt de lockdown van de winter van 2020/2021. De ontwikkeling van gevoelens van eenzaamheid is bij jongeren in grote lijn vergelijkbaar met die van oudere leeftijdsgroepen, alleen zijn de verschillen in eenzaamheid tussen jongeren en oudere leeftijdsgroepen in de loop van de crisis groter geworden (meer eenzaamheid onder jongeren).

Mentaal welbevinden van studenten lager door coronacrisis

Bij studenten zien we een vergelijkbare impact op het mentaal welbevinden als bij de totale groep jongeren en jongvolwassenen.

Op verschillende momenten in de coronacrisis bleek het mentaal welbevinden lager te zijn dan vóór de crisis. Uit een steekproef onder studenten in juni 2020 bleek dat stemmings-, angst- en stressklachten respectievelijk met 11%, 5% en 25% waren toegenomen ten opzichte van 2018-2019 (Struijs, 2020). Kanttekening bij dit onderzoek is de lage respons (minder dan 10%). Eén op de drie studenten had in november 2020 een ongunstige psychische gezondheid (gemeten met de MHI-5) tegenover één op de vier vóór de crisis (De Klerk et al., 2021). Tijdens de 2e lockdown bleek uit een grote peiling onder hbo- en wo-studenten dat 43% van hen door de coronacrisis meer gevoelens van angst en depressie had en 80% meer eenzaamheidsgevoelens (Dopmeijer et al., 2021). Ook mbo-studenten voelden zich in 2021 en begin 2022 vaker somber, eenzaam en opgesloten (Goedhart et al., 2022).

Tijdens de coronacrisis schommelde het mentaal welbevinden van studenten. Het mentaal welbevinden was gedurende de 1^e en 2^e lockdown lager dan in de periode van versoepelingen, waarbij alleenwonende studenten relatief hard geraakt werden. Het niet zien van vrienden en belemmeringen in het onderwijs hadden de grootste impact op het welbevinden (Geels et al., 2021).

Diverse verklaringen voor verminderd mentaal welbevinden jongeren

Er worden verschillende mogelijke verklaringen voor de verslechtering van het mentaal welbevinden van jongeren tijdens de coronacrisis gegeven. 1) Een gebrek aan sociale contacten als gevolg van de coronamaatregelen (Goedhart et al., 2022; CBS, 2022e; Van Leersum-Bekebrede et al., 2022; Geels et al., 2021); 2) Een gebrek aan (ont)spanning en leuke activiteiten (Goedhart et al., 2022; CBS, 2022e); 3) Zorgen en spanningen thuis (Goedhart et al., 2022; Van Leersum-Bekebrede et al., 2022); 4) Directe gevolgen van de crisis, zoals quarantaine, een coronabesmetting en ziekte of overlijden van een naaste (GGD'en & RIVM, 2022a; GGD'en & RIVM, 2022b; Van Leersum-Bekebrede et al., 2022); 5) Financiële problemen (Van Leersum-Bekebrede et al., 2022) en 6) Belemmeringen in het onderwijs zoals een slechte kwaliteit van de online lessen en een gebrek aan contact met studiegenoten (Geels et al., 2021).

5 Mentaal welbevinden van ouderen

In dit hoofdstuk vatten we de resultaten samen van studies die het mentaal welbevinden van ouderen hebben onderzocht. Details zijn te vinden in tabel 3 in de bijlage.

Bezoekverbod van 1^e lockdown had negatieve impact op mentaal welbevinden bewoners verpleeghuizen

Het bezoekverbod tijdens de 1^e lockdown had een negatieve impact op het mentaal welbevinden van de bewoners van verpleeghuizen (Hamers et al., 2020a). Zo voelde 77% van de bewoners zich in die periode matig tot zeer sterk eenzaam en zag ruim 60% van de medewerkers in de directe zorg een toename in de ernst van depressie, angst en prikkelbaarheid van bewoners (De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b).

Versoepeling maatregelen had positief effect op mentaal welbevinden bewoners verpleeghuizen

Versoepeling van de coronamaatregelen (zoals het weer ontvangen van bezoek) na de 1^e lockdown, had een positief effect op het welbevinden van bewoners van verpleeghuizen (Hamers et al., 2020a). Een iets lager aandeel van de bewoners voelde zich matig tot zeer sterk eenzaam (72%) dan tijdens de 1^e lockdown. De kwaliteit van leven verbeterde ook, maar was nog niet op hetzelfde niveau als vóór de coronapandemie (De Vries & Pols, 2020; Van der Roest et al., 2020a; Van der Roest et al., 2020b). In oktober 2020 was er in 45% van de verpleeghuislocaties een positievere stemming onder de bewoners dan tijdens de 1^e lockdown. Wel kwam 1 op de 5 naasten minder vaak op bezoek dan vóór het algehele bezoekverbod (Hamers et al., 2020b).

Mentale gezondheid zelfstandig wonende ouderen vrij goed tijdens 1^e lockdown en periode erna

De mentale gezondheid van zelfstandig wonende ouderen was vrij goed tijdens de 1^e lockdown. Deze bleef stabiel of verbeterde tijdens de periode van versoepelingen volgend op de 1^e lockdown: ouderen waren minder bezorgd en ze waren ook minder bang om ziek te worden. Zowel de sociale als de emotionele eenzaamheid daalde licht ten opzichte van mei 2020, maar was nog wel hoger dan vóór de coronapandemie. Het aandeel ouderen met minder contact met familie en/of vrienden dan voor de coronacrisis bleef gelijk aan dat in mei 2020 (40%). Ouderen die minder contact hadden tijdens de coronacrisis waren ook vaker eenzaam dan ouderen die evenveel contact hadden als daarvoor (De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020).

Mentaal welbevinden ouderen redelijk stabiel in de aanloop naar en tijdens 2^e en 3^e lockdown

Het mentaal welbevinden van ouderen was over het algemeen redelijk stabiel in de periode van verdere aanscherping van de maatregelen (vanaf augustus 2020) en tijdens de 2^e lockdown en 3^e lockdown (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022; CBS, 2021c).

Uit het Lifelines onderzoek blijkt wel een achteruitgang in mentaal welbevinden van ouderen (65+) in de periode dat de maatregelen weer

werden aangescherpt (augustus-half december 2020). Tijdens de 2^e lockdown was er sprake van een verdere verslechtering of geen verandering van mentaal welbevinden, afhankelijk van de uitkomstmaat en de leeftijdsgroep (Lifelines Corona Research, 2022; CBS, 2022f; CBS-StatLine, 2022). Zo daalde het aandeel 75-plussers dat zich 'gelukkig' dan wel 'tevreden met het leven' voelde licht in 2021 ten opzichte van 2020, maar bleven deze percentages stabiel onder ouderen van 65-75 jaar in dezelfde periode (CBS, 2022f). Het percentage ouderen dat aangaf zich psychisch ongezond te voelen steeg wel in beide leeftijdsgroepen in 2021 ten opzichte van 2020 (CBS-StatLine, 2022).

In de periode van versoepelingen na de 2^e lockdown (mei-oktober 2021) en in aanloop naar en tijdens de 3^e lockdown (november 2021-half januari 2022) was het mentaal welbevinden van ouderen stabiel (gemeten met psychische ongezondheid, zich gelukkig voelen en tevreden zijn met leven) (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022; Lifelines Corona Research, 2022).

Tijdens 1^e lockdown wel meer eenzaamheid onder zelfstandig wonende ouderen

Hoewel de mentale gezondheid van zelfstandig wonende ouderen tijdens de 1^e lockdown over het algemeen goed was, nam de eenzaamheid toe en dan met name de emotionele eenzaamheid (De Klerk et al., 2020; De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020; Kanne & Driessen, 2020; Sociaal Planbureau Groningen, 2021; Knapen et al., 2021). Vóór de coronacrisis was 16% van de 75-plussers emotioneel eenzaam en in juli 2020 was dit 37% (De Klerk et al., 2020). Veel ouderen ondernamen iets tegen het sociaal isolement en zochten contact op 1,5 meter (86%), via sociale media en beeldbellen (72%) en afleiding (zoals fietsen, tuinieren, tv kijken) (De Vries & Pols, 2020; Steinmetz et al., 2020).

Eenzaamheid ouderen volgt aanscherping dan wel versoepeling van coronamaatregelen

Uit longitudinaal onderzoek bleek dat de ervaren eenzaamheid onder ouderen (70+), net als in andere leeftijdsgroepen, afnam tussen april en juli 2020 en vervolgens toenam tussen juli 2020 en februari 2021 (tijdens de periode van aanscherpingen en de 2^e lockdown). Daarna volgde een lange periode van een afname van eenzaamheid tot eind oktober 2021, gevolgd door een toename (3^e lockdown) en afname na de 3^e lockdown (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022; Lifelines Corona Research, 2022).

De aanscherpingen dan wel versoepelingen die de coronamaatregelen met zich meebrengen als het gaat om het beperken van sociale contacten gaan dus net als bij de algemene bevolking gepaard met respectievelijk een toename dan wel een afname in eenzaamheid onder ouderen. Net als bij de algemene bevolking zien we deze trend ook voor 'het percentage ouderen dat het mist om vrienden en familie in het echt te zien' en in mindere mate voor 'het percentage ouderen dat de kwaliteit van hun sociale contacten als goed ervaart' (RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en, 2022).

Mentaal welbevinden van ouderen was tijdens coronacrisis stabiel dan van jongeren

Gegevens van verschillende longitudinale studies laten zien dat het mentaal welbevinden van ouderen beter was dan dat van jongeren gedurende de gehele coronacrisis (CBS, 2021c; RIVM GGD GHOR

Nederland en 25 GGD'en, 2022; De Klerk et al., 2021; Lifelines Corona Research, 2022).

Het SCP concludeerde ook dat de stemming van ouderen vaker stabiel is gebleven dan de stemming van jongeren. Deze conclusie is gebaseerd op vragen over het 'gevoel (iets) opgewekter of (iets) somberder te zijn dan vóór corona', over 'meer hoopvol of meer moedeloos zijn om de coronacrisis goed door te komen' en op trends in het rapportcijfer voor 'tevredenheid met het leven'. Deze stabiliteit wijst volgens de SCP auteurs mogelijk op grotere mentale veerkracht; het vermogen om terug te veren na een ingrijpende gebeurtenis (De Klerk et al., 2021). Binnen de groep ouderen waren er echter ook verschillen in mentale veerkracht. Zo ervoeren in de periode van half december 2020 tot half januari 2021 vooral alleenstaande ouderen minder veerkracht en juist een significant hogere mate van depressieve klachten en angstklachten vergeleken met ouderen met een partner (Ikani et al., 2021).

Referenties

- Barends S, Oosting I, Snip J. Herstel en perspectief. De coronacrisis door de ogen van groningers: Sociaal Planbureau Groningen, 2021.
- Bolt E, Abdel Nour F, Jansen T, Korevaar J, Van Dijk L, Hek K. Voorschrijven van psychofarmaca door de huisarts tijdens de coronapandemie. Utrecht: Nivel, 2021.
- Bosmans M, Baliatsas C, Hooiveld M, Jansen T, Dückers M. Kort-cyclisch cijferoverzicht gezondheidsmonitor COVID-19: 1e gegevensrapportage volwassenen (januari-maart 2022). Utrecht: Nivel, 2022a.
- Bosmans M, Baliatsas C, Hooiveld M, Jansen T, Dückers M. Kort-cyclisch cijferoverzicht gezondheidsmonitor COVID-19: 3e gegevensrapportage jeugd (januari-maart 2022): Nivel, 2022b.
- CBS-StatLine. Gezondheid en zorggebruik; persoonskenmerken. 2022 [cited 4 maart 2022]; Available from: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83005NED/table?dl=68E97>
- CBS. Ervaren impact corona op mentale gezondheid en leefstijl. 2021a [cited; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2021/ervaren-impact-corona-op-mentale-gezondheid-en-leefstijl>
- CBS. Ervaren psychische ongezondheid in 2020 gelijk aan eerdere jaren. 2021b 5-3-2021 [cited 24 augustus 2021]; Available from: https://www.cbs.nl/item?sc_itemid=1e8bf85e-c16d-4012-9233-9882729548ec&sc_lang=nl-nl
- CBS. Mentale gezondheid in eerste helft 2021 op dieptepunt. 2021c 3 september 2021 [cited 13 september 2021]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/35/mentale-gezondheid-in-eerste-helft-2021-op-dieptepunt>
- CBS. Geluksgevoel bij jongvolwassenen afgenomen. 2022a [cited; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/16/geluksgevoel-bij-jongvolwassenen-afgenomen>
- CBS. Gezondheid en zorggebruik; persoonskenmerken. 2022b 4 maart 2022 [cited 31 mei 2022; Available from: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83005NED/table?dl=68E97>
- CBS. Gezondheid in coronatijd. 2022c 13 mei 2022 [cited 13 mei 2022]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/welvaart-in-coronatijd/gezondheid-in-coronatijd>
- CBS. Kwartaalcijfers ervaren gezondheid, zorggebruik en leefstijl. 2022d 11 maart 2022 [cited 13 mei 2022]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2022/10/kwartaalcijfers-ervaren-gezondheid-zorggebruik-en-leefstijl>
- CBS. Mentale gezondheid jongeren afgenomen. 2022e [cited 2022 1-6-2022]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/22/mentale-gezondheid-jongeren-afgenomen>
- CBS. Welzijn; gelukkig en tevreden, persoonskenmerken vanaf 1997. 2022f 18 maart 2022 [cited 2022 24 mei 2022]; Available from: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/84572NED/table?ts=1653422277095>

- CBS. Welzijn; tevredenheid, vertrouwen en participatie per kwartaal. 2022g 31 maart 2022 [cited 13 mei 2022]; Available from: <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/84994NED>
- De Klerk M, Olsthoorn M, Plaisier I, Schaper J, Wagemans F. Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2021.
- De Klerk M, Plaisier I, Wagemans F. Welbevinden ten tijde van corona. Eerste bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit juli 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.
- De Vries D, Pols J. Effecten van sociale afstand op kwetsbare groepen in Nederland. Amsterdam: UvA, Juli 2020.
- Den Ridder J, Miltenburg E, Steenvoorden E, Van der Meer T, Dekker P. Burgerperspectieven 2020 | 4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.
- Dopmeijer JM, Nuijen J, Busch MCM, Tak NI. Monitor mentale gezondheid en middelengebruik studenten hoger onderwijs. Deelrapport 1. Mentale gezondheid van studenten in het hoger onderwijs. Utrecht: RIVM, Trimbos-instituut en GGD GHOR Nederland 2021.
- Du Long K, Verhoeven L. Brabantse monitor maatschappelijke effecten coronavirus. Resultaten meting 5. Tilburg: Het PON, 14 oktober 2020.
- Du Long K, Verhoeven L. Brabantse monitor maatschappelijke effecten coronavirus. Resultaten meting 8 - mei 2021 12 t/m 17 mei 2021: Het PON & Telos, 2021a.
- Du Long K, Verhoeven L. Brabantse monitor maatschappelijke effecten coronavirus. Resultaten meting 10 - veldwerk 8 t/m 12 november 2021: Het PON & Telos, 2021b.
- Engbersen G, Van Bochove M, De Boom J, Burgers J, Etienne T, Krouwel A, et al. De verdeelde samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, December 2020.
- Engbersen G, Van Bochove M, De Boom J, Bussemaker J, El Farisi B, Krouwel A, et al. De laag-vertrouwen samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland. Vijfde meting. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, 2021.
- Engbersen G, Wentink T. De bedreigde stad; de maatschappelijke impact van COVID-19 op Rotterdam. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken, 2020.
- Fischer K, Tieskens JM, Luijten MAJ, Zijlmans J, van Oers HA, de Groot R, et al. Internalizing problems before and during the COVID-19 pandemic in Dutch children and adolescents with and without pre-existing mental health problems. medRxiv 2021.10.05.21264160, 2021.
- Geels ZE, Herbold JA, van den Heuvel SCJ, Janse MA, de Jongh MM, van Schoorl D, et al. Lieve Mark, onderzoek naar welzijn, behoeftes en meningen van studenten tijdens de coronapandemie 2021.
- GGD'en, RIVM. Corona gezondheidsmonitor jeugd 2021. 2022a 24 mei 2022 [cited 24 mei 2022]; Available from: <https://statline.rivm.nl/#/RIVM/nl/dataset/50092NED/table?ts=1653398979958>

- GGD'en, RIVM. Gezondheidsmonitor jeugd 2019. 2022b 18 maart 2022 [cited 24 mei 2022]; Available from: <https://statline.rivm.nl/#/RIVM/nl/dataset/50077NED/table?ts=1653399193919>
- Gijzen M, Shields-Zeeman L, Kleinjan M, Kroon H, van der Roest H, Bolier L, et al. The bittersweet effects of COVID-19 on mental health: Results of an online survey among a sample of the Dutch population five weeks after relaxation of lockdown restrictions. *Int J Environ Res Public Health*, 2020;17.
- Goedhart NS, Dedding C, Rodriguez MJ, Spruijt P. "Ik ben maar een mbo'er". Het mentaal welbevinden van mbo-studenten tijdens de coronacrisis. Amsterdam/Bilthoven: RIVM en Amsterdam UMC, 2022.
- Hamers J, Koopmans R, Gerritsen D, Verbeek H. "Intens gelukkig dat ze weer bezoek mocht ontvangen". Ervaringen met de verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen. Maastricht/Nijmegen: Samenwerkende Academische Werkplaatsen Ouderenzorg, 8 juni 2020a.
- Hamers J, Koopmans R, Gerritsen D, Verbeek H. "Klaar voor een nieuwe golf?" monitor naar aanleiding van de verruiming van de bezoeksregeling in verpleeghuizen. Maastricht/Nijmegen: Samenwerkende Academische Werkplaatsen Ouderenzorg, 2020b.
- Ikani N, Oude Voshaar R, Hendriks G-J. Praten met in plaats van over ouderen. Percepties en praktische behoeftes van ouderen met betrekking tot (versoepelde) COVID-19 maatregelen. Nijmegen: Radboud Universiteit, 2021.
- Kanne P, Driessen M. Corona, draagvlak, welzijn en gedrag (rapport 2020/197). Amsterdam: I&O Research/NOS, 2020.
- Knapen J, Scheffer M, Boeije H. Monitoring één tegen eenzaamheid: Eenzaamheid, participatie en sociale cohesie onder 75-plussers Utrecht: Nivel, 2021.
- Lifelines Corona Research. Corona barometer. 2022 [cited 30 mei 2022]; Available from: <https://coronabarometer.nl/>
- Lodder G, Van Scheppingen M, De Caluwé E, Reitz A. Eenzaamheid voorkomen in een periode van social distancing (COVID-19). Eindrapport. Tilburg/Den Haag: Tilburg University, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, 2020.
- Luijten M, Van Muilekom M, Teela L, Van Oers H, Terwee C, Zijlmans J, et al. The impact of lockdown during the COVID-19 pandemic on mental and social health of children and adolescents MedRxiv, 2020.
- Plaisier I, Wagemans F, De Klerk M. Welbevinden ten tijde van corona. Actualisatie van bevindingen op basis van een bevolkingsenquête uit oktober 2020. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 4 december 2020.
- RIVM. Trendbreuk bij interviewcohort: Minder optimistisch, minder vertrouwen. 2020 [cited 3 maart 2021]; Available from: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/trendbreuk-bij-interviewcohort-minder-optimistisch-minder-vertouwen>

- RIVM GGD GHOR Nederland en 25 GGD'en. Gedragwetenschappelijk onderzoek naar percepties, gedrag en welzijn van burgers tijdens de corona pandemie: Een dynamic cohort en interview studie. Welbevinden en leefstijl tijdens de coronacrisis. 2022 [cited 16 juni 2022]; Available from: <https://www.rivm.nl/gedragsonderzoek/maatregelen-welbevinden/welbevinden-en-leefstijl>
- Rusinovic K, Theisens H, Engbersen G, De Boom J, Van Wensveen P. Berichten uit een stille stad. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Den Haag. Den Haag: De Haagse Hogeschool, 2020.
- Snel E, de Boom J, Engbersen G. Sociaal kapitaal. Als bescherming tegen de mentale gevolgen van COVID-19. Working papers. Maatschappelijke impact COVID-19, nr. 3, 2021.
- Sociaal Planbureau Groningen. Corona - zorg en gezondheid. 2021 8 februari [cited 22 februari 2021]; Available from: <https://sociaalplanbureaugroningen.nl/corona/>
- Steinmetz S, Stolte E, Van der Roest H, De Vries D, Van Tilburg T. Het leven van ouderen in juni 2020, direct na de 'lockdown' van maart-mei. Amsterdam/Utrecht: UVA, Vrije Universiteit Amsterdam, Trimbos-Instituut, 30 november 2020.
- Struijs S. De geestelijke gezondheid van studenten tijdens de COVID-19 pandemie. De eerste voorlopige data uit het caring universities consortium. 2020.
- van den Broek N, Verhagen M, Larsen J, Vink J. Een cohortvergelijking van eetgedrag, leefstijl en sociaal-emotionele gezondheid bij jongeren vóór en tijdens de coronacrisis. TSG - Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen, 2022;100:40-8.
- Van der Roest H, Prins M, Steinmetz S, Stolte E, Van Tilburg T, Van der Velden C, et al. De impact van de versoepeling van het bezoekverbod op bewoners van verpleeghuizen en woonzorgcentra. Een vergelijking tussen mei en juni/juli. Amsterdam/Utrecht: Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, Trimbos-Instituut, 30 november 2020a.
- Van der Roest H, Prins M, Steinmetz S, Stolte E, Van Tilburg T, Van der Velden C, et al. De impact van sociale isolatie onder bewoners van verpleeg- en verzorgingshuizen ten tijde van het nieuwe coronavirus. Utrecht/Amsterdam: Trimbos-Instituut, Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, 25 juni 2020b.
- Van der Velden P, Contino C, Das M, Van Loon P, Bosmans M. Anxiety and depression symptoms, and lack of emotional support among the general population before and during the COVID-19 pandemic. A prospective national study on prevalence and risk factors. J Affect Disord, 2020;1:540-8.
- Van der Velden P, Hyland P, Contino C, Von Gaudecker H, Muffels R, Das M. Anxiety and depression symptoms, the recovery from symptoms, and loneliness before and after the COVID-19 outbreak among the general population: Findings from a Dutch population-based longitudinal study. PLoS ONE, 2021a;16.
- Van der Velden P, Marchand M, Das M, Muffels R, Bosmans M. The prevalence, incidence and risk factors of mental health problems and mental health services use before and 9 months after the COVID-19 outbreak among the general Dutch population. A 3-wave prospective study. medRxiv, 2021b:2021.02.27.21251952.

- Van Leersum-Bekebrede L, Derks M, Bosmans M, Marra E, Dückers M. Feitenblad integrale gezondheidsmonitor COVID-19: 3e kortcyclische gegevensrapportage jeugd: GGD'en, GGD GHOR Nederland, RIVM, het Nivel en ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, 2022.
- Van Lindert J, Van Heck I, Etienne T, Kutiyski Y, Krouwel A. Hoe gaat 't met de gelderlander. Monitor welbevinden Gelderland 2021 deel 1 - iedereen doet mee. Onderzoek door Kieskompas in opdracht van provincie Gelderland. Provincie Gelderland, 2021.
- Van Lindert J, Van Heck L, Etienne T, Kutiyski Y, Krouwel A. Impact van het coronavirus (COVID-19) op het sociale welzijn van Gelderlanders - achtste wave. Kieskompas, 2020.
- Zwier D, Van de Werfhorst H, Bol T, Geven S. De overgang van de basisschool naar het voortgezet onderwijs tijdens de COVID-19 pandemie: De ervaringen van leerlingen. Amsterdam: Amsterdam Centre for Inequality Studies; Universiteit van Amsterdam, Januari 2021.